

MITMUSE OSASTAV EESTI KEELE KÄANDESÜSTEEMIS*

HEIKI-JAAN KAALEP

Sissejuhatus

Artikkel jätkab eesti keele sõnamuutmissüsteemi vaatlemisel suunda, millega alustas „Kuidas kirjeldada lühikest sisseütlevat kasutusandmetega kooskõlas?” (Kaalep 2009).

Kui öeldakse, et eesti keel on keeruline, siis peetakse enamasti silmas sõnamuutmissüsteemi. Eesti keele käändesüsteemi kirjeldamise iseärasuseks on, et peetakse tüüpiliseks ühelt poolt seda, et sõnal on mitmes käändes erinevaid alternatiivseid ehk paralleelseid muutevorme, ning teiselt poolt seda, et sõna mõningaid vorme ei saa moodustada algvormist lähtudes. Mõlemad aspektid tulevad eriti selgelt esile mitmuse osastava käände puhul.

Korpuslingvistika nime all tuntud keeleteaduse suund arvab, et keelenähtuste käsitlemisel ei saa usaldada uurija intuitsiooni põhjal tehtud üldistusi ilma neid tegelike keelenäidete peal kontrollimata. Veel enam, tuleks kahtlevalt suhtuda ka üldiselt teada olevatesse teoreetilistesse seisukohtadesse, mida ei ole keelenäidete põhjal kontrollitud või mida ei saagi kontrollida.

Reaalset keeletarvitust esindavad tekstikorpused. Artiklis toetutakse 500 000-sõnalisele Tartu Ülikooli morfoloogiliselt märgendatud tekstikorpusele (<http://www.cl.ut.ee/korpused/morfkorpus/>) ja kokku üle saja miljoni sõna hõlmavatele Keeleveebi korpustele (<http://www.keeleveeb.ee>), mis põhinevad TÜ koondkorpusel (<http://www.cl.ut.ee/korpused/>) ning mis OÜ FiloSoft on automaatselt morfoloogiliselt märgendanud (s.t igale sõnavormile on märgitud juurde tema algvorm ja info morfoloogiliste kategooriate kohta).

Vormimoodustuse süsteemi käsitlemisel võib oletada, et inimene ei moodusta konkreetset vormi juhuslikult, vaid mingite tegurite mõjul, mis ei pruugi olla silmanähtavad. Need tegurid võivad konkreetse sõna puhul olla omavahel vastuolus, nii et sarnase väliskujuga sõnu käänavad eri inimesed üsna erinevalt (nt *ne-*, *s-lõpulisi* sõnu). Lähtudes vormivalikut määravate tegurite otsimisel reaalset kasutatavatest vormidest ja võrreldes neid teoreetiliselt võimalikega, peaks olema võimalik aimu saada seadustest, mis vormimoodustust reguleerivad. Sel moel on lootust käändsõna vormimoodustust kirjeldada nii, et see on tegelikkusega paremas kooskõlas kui kirjeldus, mis arvestab ainult kirjakeele normi ja/või käsitleb keele süsteemi lahus keele kasutamisest. Artiklis vaadeldakse lähemalt mitmuse osastavat, sh *ne-*, *s-lõpulistel* sõnadel, ning pakutakse välja eeskiri, mille järgi keele kasutajad seda arvatavasti moodustavad.

* Artikli valmimist on toetanud sihtfinantseeritav teadusteema „Loomulike keelte arvutitöötamise formalismide ja efektiivsete algoritmide väljatöötamine ning eesti keelele rakendamine” (SF0180078s08) ja Euroopa Regionaalarengu Fond Eesti Arvutiteaduse Tippkeskuse EXCS kaudu.

1. Kaks vastuolu

Eesti keele morfoloogilistes kirjeldustes on kaks aspekti, kus eesti keele kirjeldamine tundub olevat vastuolus sõnamuutmist reguleerivate üldiste põhimõtetega.

Kui tervel sõnade rühmal on mitu muutumismalli (s.t eksisteerib paralleelvorme), siis peaks see olema erandlik ja ajutine nähtus. Igal inimesel on ju reaalses suhtlusprotsessis tarvis konkreetse muutevormi loomisel otsustada, millise malli järgi ta selle moodustab, ja ta saab valida ainult ühe. Suhtluse lihtsuse nõue peaks soodustama nii rääkijate kui ka kuulajate puhul seda, et alternatiivide hulgast tehakse alati sama valik.

Aga eesti keeles on normi kohaselt muuttüüpe, mille kõigil sõnadel on paralleelvormid. Paralleelvormide olemasolu on mõistetav, kui käänamisviis muutub või erineb murretes, mis on üldkeele aluseks. Kas tõesti püsib eesti kirjakeel ka praegu samas muutumistempos mis XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul?

Sõna käänamine peaks olema ennustatav sõna algvormi kuju järgi. Vajadus tunda sõna käänamiseks rohkem kui ühte alusvormi tähendab seda, et keele kasutamine on raske. Ettekujutust, et eesti sõnadel on tüüpiliselt palju põhivorme, võib seega pidada muutmissüsteemi kirjeldamise lähtekohana ebaloomulikuks.

Ülaltoodud vastuolud viivad mõttele, et sõnamuutmistsüsteemi käsitlustes on asju, mis vajavad kriitilist ülevaatamist.

2. Muutmistsüsteemi kirjeldaja eelhoiakutest

Mida peaks eesti keele vormimoodustust kirjeldav süsteem õigupoolest kirjeldama? Kas seda, kuidas sõnu rühmitada vastavalt nende muutmistsüsteemile ja häälikulis-tuletislikule kujule? Või seda, kuidas keelekasutajad vorme moodustavad ja millisest reeglitesüsteemist nad seejuures juhivad?

Enne kui keeleuuriija hakkab sõnamuutmistsüsteemi kirjeldama, on tal ettekujutus, milleks seda süsteemi vaja on ja kuidas ta selle üles kirjutab. See on tal kirjeldamist vajavate asjade suhtes teatav eelhoiak.

Eesti keele sõnamuutmistsüsteemi on läbi aegade kirjeldatud koos sõnastikuga. Sel moel peaks üldised sõnamuutmistsüsteemid olema ühendatud ammendava sõnaloendiga, nii et tulemuseks on kogu sõnamuutmist kattev reeglistik.

Formaalselt võib sõnamuutmistsüsteemi käsitleda reeglistikuna, mis võimaldab moodustada kõikvõimalikud muutevormid, seejuures võimatuid vorme moodustamata. Formaalselt saab seejuures koostada erinevaid, kuid võrdvõimseid reeglistikke, s.t reeglistikke, mis kõik kirjeldavad sama sõnadehulka ning samu võimalikke muutevorme (erinevate reeglistike koostamise põhjusi võib olla mitu, nt vajadus vormimoodustust võimalikult arusaadavalt õpetada või püüde leida tasakaal reeglite keerulisuse ja erandite arvu vahel).

Eesti keele vormimoodustuse kirjeldamiseks on viimaste aastakümnete jooksul pakutud mitu reeglistikku, mis peaksid olema enam-vähem võrdvõimsed ÕS-i sõnavara ja tüüpsõnade süsteemi kaudu antud reeglistikuga (nt Viks 1992; EKG; Peebo 1997; Ehala 1997; EKK). Et ÕS on aja jooksul muutunud,

siis ei võimalda need süsteemid muidugi sajabrotsendiliselt kattuvaid muu-
tevormide hulki genereerida, aga erinevate reeglistike autorid ei ole seda
probleemi nii oluliseks pidanud, et sellest üldse juttu teha. Arutelu selle üle,
kuidas oleks kõige parem eesti keele sõnamuutmissüsteemi kirjeldada, on läh-
tunud eeldusest, et ÕS-is esitatud tüüpsõnadel põhinev muutmissüsteemi kir-
jeldus on ka alternatiivsete vormimoodustuse reeglistike andmiseks sobiv, s.t
et tegelikult kasutataksegi just neid vorme (sh paralleelvorme), mida ÕS-i
norming võimalikuks peab.

Samal ajal ei ole ÕS-i autorid iseloomustanud ÕS-i rangelt kirjeldava
sõnaraamatuna, vaid soovitava ja suunavana (ehk normatiivsena) (ÕS
2006: 5), keelekorraldussõnaraamatuna (EKK: 19). Seega ei tohiks ÕS-i reeg-
listiku sobivust sõnade muutmissüsteemi kirjeldamiseks pimesi, ilma kontrol-
limata, uskuda.

Kui kirjeldada sõnamuutmissüsteemi tihedas seoses sõnastikuga, siis on
oht pöörata liigset tähelepanu asjadele, mis on olulised sõnastiku tegija ja
kasutaja jaoks, ning jätta tähelepanu alt välja see, mis on oluline inimesele
keele (mitte sõnastiku) kasutajana. Näiteks esitada kogu muutmissüsteem
muuttüüpide kaudu on mugav sõnastiku jaoks, samal ajal kui inimesel on
reaalses keelesituatsioonis hoopis vaja reegleid, mis võimaldaksid tal mingi
juba teada oleva vormi alusel moodustada parajasti vajaminevat sõnavormi.

Sõnastikukeskse lähenemisviisi puhul on teisejärguline, et sõnamuutmis-
süsteem oleks psühholoogiliselt usutav. Esmatähtis on hoopis süsteemi esitu-
se ühetaolisus ja lühidus.

Ka avatud morfoloogiamudel (Viks 2000), mis on realiseeritud arvutiprog-
rammide kogumina ja mõeldud kirjeldama eesti keele regulaarset sõna-
muutmist ilma sõnastikku kasutamata, eeldab oma senises realisatsioonis
ÕS-iga kooskõlas olevat muuttüübistikku.

Selle artikli käsitus erineb varasematest selle poolest, et loobutakse püü-
dest uudsel viisil reeglistada ÕS-i normingut. Selle asemel püütakse leida
reegleid, millega oleks võimalik kirjeldada ja seletada tegelikku keelt, kui ka
viimane peaks erinema ÕS-i normingust.

3. Käänete kasutussageduse seos muutmissüsteemiga

Keele õppijad omandavad sõnamuutmise reeglid tegeliku keelekasutuse põh-
jal. Reeglid on oma olemuselt statistilised, keelekasutajad ei pruugi neid
teadvustadagi. Joan L. Bybee (2007) on näidanud, et sõnamuutmismalli
omandamisel on määrava tähtsusega malli esindavate sõnade sõnastikusage-
dus, s.t õppija nähtud erinevate sõnade hulk, mis teatava malli järgi muutu-
vad, malli raskus ega tüüp ei ole olulised. Samuti ei ole oluline tekstisagedus
ehk sama sõna korduv esinemine.

Vormimoodustuse reegli omandamiseks on vaja vormi moodustamist näha
paljude erinevate sõnade näitel (seejuures paratamatult iga üksiku sõna
puhul vähe kordi). Ühe kindla sõna vormi palju kordi nägemine ei too kaasa
selle sõna vormimoodustuse reegli üldistamist teistele sõnadele, vaid ainult
konkreetselt sõnavormi meeldejätmise.

Rikka morfoloogiaga keelte puhul on sõnavormid paradigmasiseselt oma-
vahel seotud: mõni vorm või vormid on teiste vormide moodustamise aluseks.

On ilmne, et alusvorm peab olema keelekasutajale tuttavam kui tema alusel moodustatav vorm, s.t alusvormi peab olema varem kohatud, mis on võimalik ainult sel juhul, kui ta on tavalisem ehk kasutatavam. Tavalisust ehk kasutatavust saab mõõta tekstikorpuses leidumise sageduse abil. Eeldades, et tekstikorpuse põhjal leitud sagedusandmed kajastavad adekvaatselt käände tavalisust, saab moodustada käänete alusvormiks sobivuse järjestuse. Ainult sagedamini kasutatav kääne saab sobida harvemini kasutatava käände moodustamise aluseks.

Nagu on märkinud J. Bybee (1995: 237), tingibki just sõna vormide kasutussageduse erinevus vajaduse varem kasutamata vorme tuletada ja teha seda läbinähtaval moel, sagedamate vormide põhjal. Eriti ilmne on see vähekasutatavate sõnade puhul. Nii et paradigmasisene vormihierarhia on keele funktsioneerimise paratamatu tulemus.

Ülaltoodu annab meile juhise, kuidas eesti ja muude flektiivsete keelte vormimoodustuse kirjeldusi üles ehitada.

Tabel 1 näitab, kui palju sõnastikusõnu on 500 000-sõnalises TÜ morfoloogiliselt märgendatud tekstikorpuses eri käänetes, s.t mingis käändes sõna esindab seda käänet üks kord, sõltumata sellest, mitu korda ta tekstis selles käändevormis esines. Liitsõnade puhul on loetud ainult nende viimaseid komponente. See vähendab erinevate sõnade arvu, sest näiteks *kala_mees* ja *jahi_mees* = *mees*.

Eesti käändsõna vormide seosed on tabeli 1 andmetega kooskõlas: harvemini ettetulevaid vorme moodustatakse sagedamini ettetuleva vormi alusel.

Mitmuse nimetav ja ainsuse semantilised käanded moodustatakse ainsuse omastava põhjal [erandiks lühike sisseütlev, mille aluseks on minu andme-

Tabel 1.

**Käänete esinemine korpuses:
konkreetses käändevormis esinenud erinevate sõnade arv**

Kääne	Arv	
	Ainsus	Mitmus (sh vokaalmitmus)
Nimetav (nominatiiv)	10 686	3502
Omastav (genitiiv)	7654	2744
Osastav (partitiiv)	4711	2587
Sisseütlev (illatiiv) + lühike (aditiiv)	506 + 654	248 (6)
Seesütlev (inessiiv)	2161	637 (30)
Seestütlev (elatiiv)	2365	984 (51)
Alaleütlev (allatiiv)	1952	723 (35)
Alalütlev (adessiiv)	1788	611 (34)
Alaltütlev (ablatiiv)	490	134 (10)
Saav (translatiiv)	2001	287 (10)
Rajav (terminatiiv)	273	44 (4)
Olev (essiiv)	500	103 (3)
Ilmaütlev (abessiiv)	167	49 (0)
Kaasaütlev (komitatiiv)	1825	683 (13)

tel (Kaalep 2009) ainsuse osastav]; *de*-mitmuse vormid moodustatakse mitmuse omastava põhjal, mitmuse omastava formatiivide *de* ja *te* valik ise on enamikus sõnatüüpidest seotud ainsuse osastava lõpuformatiiviga. Ainsuse nime-tava käände põhjal saab valdava osa sõnade puhul ennustada ainsuse omastava, aga ka ainsuse osastava vormi (Kross 1984). Ka siin on alusvorm sagedasem kui tuletatav vorm, mis on igati loogiline.

Ülaltoodu valguses torkab erandliku vormina silma mitmuse osastav, mille moodustamist ei seota ühegi temast sagedamini esineva vormiga. Sageli piirduaksegi tema moodustamise kirjeldamisega iga muuttüübi juures eraldi (nt Peebo 1997).

Ühe käsitluse kohaselt sõltub mitmuse osastav vokaalmitmuse tunnusest (EKG: 198; EKK: 244), mis omakorda sõltub sõnatüübist (EKG: 208–211; EKK: 257–260). Leidub aga sõnatüüpe, milles vokaalmitmuse esinemine piirdubki mitmuse osastava käände vormiga (EKK: 257), ehk teiste sõnadega, niisugune käsitlus on tautoloogiline. Enamasti arvataksegi, et mitmuse osastav on ise vokaalmitmuse vormide aluseks (nt Peebo 1997: 21). Tabeli 1 andmetel on viimane seisukoht kooskõlas ka vormide kasutussagedusega.

4. Mitmuse osastav kirjakeele normi järgi

Järgnevalt püüan leida viisi, kuidas mitmuse osastavat kirjeldada nii, et ta sobituks eesti käänete moodustamise süsteemi ja oleks kooskõlas keelte funktsioneerimise üldiste põhimõtetega, s.t oleks tuletatav mõnest sagedamast vormist.

Tabelis 2 esitan kõigi käändsõnade ainsuse ja mitmuse osastava normikohaselt võimalikud lõpud, olgu need siis lõpuformatiivid või tüvelõpud Ülle Viksi järgi (1992 I: 43–46). Plussmärgiga on näidatud tüvele liituv formatiiv, ilma plussmärgita türevokaal, mis vastava vormi puhul on sõna lõpuhäälikuks. Et mitmuse osastava tüvi langeb tavaliselt kokku ainsuse osastava tüvega (seejuures võib tüve lõpuvokaal teiseneda), siis on tabelis viimases veerus märgitud tüvi ainult sel juhul, kui see erineb ainsuse osastavast. Tüüpide ning neisse kuuluvate lihtsõnade arvu aluseks on Ülle Viksi „Väike vormisõnastik” (1992). Muuttüübi suurus viitab tema regulaarsusele: väikese sõnade arvuga muuttüüpi kuuluvad erandlikult muutuvad sõnad.

On üldine reegel, et haruldasemate grammatiliste kategooriate moodustamine käib regulaarsemalt kui sagedaste kategooriate moodustamine (Haspelmath 2006: 48). Kuid eesti keele kirjelduste kohaselt on mitmuse osastava võimalike lõpuformatiivide hulk (*-id*, *-sid*, *-i*, *-e*, *-u*) suurem kui ühelgi teisel mitmuse käändevormil ning ka õige vormivariandi moodustamise reeglid on palju keerulisemad.

Lisaks sellele, et mitmuse osastaval käandel on viis võimalikku lõpuformatiivi, on eesti keeles väga palju sõnu, mille mitmuse osastava vormi võib kirjakeele normi järgi moodustada erinevaid formatiive kasutades. Aga milliseid moodustusviise tegelikult kasutatakse? Et leida võimalikke seaduspärasusi, vaatan järgnevalt kõiki sõnarühmi, millel on paralleelvormid normi järgi võimalikud.

Tabel 2.

Ainsuse ja mitmuse osastava moodustusviisid

Tüüp	Sõnade arv	Ainsuse osastav	Mitmuse osastav
<i>aasta, õpik, vaher</i>	7500	+ t	+ id
<i>ase, liige, mõte, hammas, tütar</i>	700	+ t	ainsuse omastav + id
<i>katus, soolane</i>	600	+ t	ainsuse omastav + id
<i>harjutus, oluline</i>	4100	+ t	i
<i>loendus, üldine</i>	1600	+ t	i, ainsuse omastav + id
<i>kõne</i>	700	+ t	+ sid
<i>saba, sõda, seminar, sepp, padi, õnnelik</i>	9000	a, e, i, o, u	e, i, u, +sid
<i>nimi</i>	20	e	+ sid
<i>jõgi</i>	10	e	+ sid
<i>idee</i>	300	d	+ id, + sid
<i>muuseum</i>	120	i, + t	e, + id, +sid
<i>suur</i>	30	+ t	i
<i>uus</i>	30	+ t	ainsuse nimetav + i
<i>käsi</i>	10	+ tt	ainsuse nimetav

5. Mitmuse osastava paralleelvormid

5.1. Vokaal, -sid

1976. aasta ÕS-i normingut iseloomustas seisukoht, et kui jätta kõrvale (V)ne-, (V)s-sõnad (nt *tööline* ja *gloobus*), siis kõigil sõnadel, mille mitmuse osastav moodustatakse ainsuse tüve lõpuvokaali sobiva muutmise teel, saab mitmuse osastavat moodustada ka morfeemi *-sid* abil (ÕS 1976: 17–20). Ainsa erandina ei ole *sid*-vormi *õnnelik*-tüüpi sõnadel. Sama normingut on järginud ka 1976. aasta ÕS-i arvutivariandil põhinevad hilisemad käsitlused (nt Viks 1992; EKG; Peebo 1997; EKK; ÕS 2006), ehkki mõningate modifikatsioonidega: ühelt poolt peetakse võimalikuks, kuigi mitte just kasutatavaks, ka vormi *õnnelikkusid* (Viks 1992 I: 46; ÕS 2006: 21), teiselt poolt kaheldakse mõne sõnatüübi puhul võimaluses moodustada *sid*-vormi: „Osa sõnade korral on *sid*-formatiiviga vorm arhailise stiilivarjundiga, nt *siili/sid*, mõnes tüübis on selle kasutamine koguni küsitav (*seminari/sid*)” (EKK: 245).

Tabelis 3 on esitatud TÜ morfoloogiliselt ühestatud tekstikorpuse põhjal leitud kasutusandmed kõigi sõnade kohta, millel mitmuse osastavat saab normi kohaselt moodustada nii tüvevokaali teisenduse kui ka *sid*-lõpu abil. Aesõnad on seejuures välja jäetud, sest nende kui sagedaste sõnade vormimoodustus on mitmes osas erandlik ega aita meid sõnamuutmissüsteemi uurimisel. Sõnad on liigitatud Ülle Viksi (1992) tüüpide järgi, kusjuures tüübinumbrile on lisatud tüvevokaal. Arvud tähistavad vastavat tüüpi sõnade sõnastikusagedusi, s.t seda, kui palju on selliseid sõnu tekstikorpuse alusel tehtud leksikonis. Kui tabeli lahter on tühi, siis seda tüüpi sõna mitmuse osastavat ei saagi vastavas veerus esitatud formatiivi abil moodustada. Viimasest kolmest veerust on näha, kui palju (õigemini vähe) on selliseid sõnu, mida on kasutatud kord ühe, kord teise formatiiviga.

Tabel 3.

**Nii vokaalilõpulise kui ka *sid*-lõpulise
mitmuse osastava võimalusega sõnade
tegelik vormivalik tekstikorpuses**

Tüüp (Viks 1992)	Tüüpsõna	Kokku	<i>sid</i>	<i>i</i>	<i>e</i>	<i>u</i>	<i>sid</i> , <i>i</i>	<i>sid</i> , <i>e</i>	<i>sid</i> , <i>u</i>
17a	<i>saba</i>	30	16	2	1	6	3	0	2
17i	<i>ribi</i>	11	9		1			1	
18a	<i>sõda</i>	12	2		2	5		2	1
24	<i>padi</i>	17	1	1	4	10	0	0	1
22(a)	<i>sepp</i>	96	7	38	1	44	2	0	4
22(u)	<i>laik</i>	86	15			60		11	
22(e)	<i>hing</i>	27	2	25			0		
22kond	<i>piirkond</i>	10	0	10			0		
22(i)	<i>siil</i>	411	1			409		1	
19(i)	<i>seminar</i>	28	0			28		0	
25(u)	<i>õnnelik</i>	84	0			84		0	

Tabelist näeme järgmist.

1. Leiab kinnitust EKK tõdemus, et mõne sõnatüübi puhul on *sid*-lõpu kasutamine ülimalt haruldane, nendeks on *-kond*, *siil*, *seminar* ja *õnnelik*. *Siil*-tüüpi sõnade ainsad erandid on korpuses *läänisid* (1 kord) ja *plaanisid* (1 kord, kusjuures *plaan* esines 5 korda). *Siil* esindab (rõhulisest silbist lugedes) ühesilbiliste kaashäälikuga lõppevate sõnade produktiivset (ehk aktiivset ehk stabiilset) muuttüüpi. See tähendab, et sellise kujuga uued keelde tulevad sõnad hakkavad käanduma nagu *siil*, aga ka seda, et vanemad, harva kasutatavad sõnad lähevad oma endisest tüübist sinna üle. Näiteks ÕS-i normingu kohaselt *sepp*-tüüpi sõna *värd* (ainsuse osastav *värda*, mitmuse osastav *värdi*) käänamisel valitakse tüvevokaaliks sageli hoopis *i*; ka esines korpuses fraas *tekib ringikujulisi värde*, mis näitab, et *värd* on nihkumas *siil*-tüüpi.

ÕS 2006 ütleb *siil*-tüübi kohta, et mitmesilbilistes võõrsõnades on *sid*-lõpuline mitmuse osastav nüüdiskeeles taandumas. Keeleveebi korpustest vastavate vormide otsija võib veenduda, et *sid*-lõpp ongi sealt juba taandunud.

Ülalnimetatud sõnatüübid on kõik sellised, et neisse kuuluvate sõnade muutmiskiivi määrab üheselt sõna algvormi häälduslik (*siil*, *seminar*) või tuletuslik (*-kond*, *õnnelik*) kuju. See tähendab, et neisse tüüpidesse kuuluvate sõnade käänamine ei valmista kasutajale raskusi ka siis, kui ta käänata va sõna vorme varem kohanud ei ole.

2. Tabeli 3 viimasest kolmest veerust näeme, et ka ülejäänud tüüpides on sõnu, mille mitmuse osastava moodustamisel kasutatakse mitut võimalikku moodustusviisi, tunduvalt vähem kui neid sõnu, mille puhul kasutatakse ainult üht. See viitab sellele, et enamasti ei ole mitmuse osastava moodustusviisi valik juhuslik ega sõltu sellistest teguritest nagu stiil või keelekasutaja isiklik eelistus. Kasutajad on vägagi üksmeelsed selle suhtes, milline vorm mitme võimaliku hulgast valida.

Kui vaadata sõnade esinemist korpuses, siis hakkab silma üldine seaduspärasus, et mida suurem on tekstisagedus, seda suurema tõenäosusega on sõnal vokaallõpp; väikese tekstisagedusega sõnadele on iseloomulik aga *sid*-lõpp. Näiteks tüübil 17a (*saba*) on korpuses 30 sõna, mille esitan tekstisageduse kahanemise järjekorras. Iga sõna järel on sulgudes esimesel kohal vokaallõpulisel ja teisel kohal *sid*-lõpulisel vormi tekstisagedus:

sõna (53:0), *vana* (24:0), *ala* (0:18), *maja* (8:1), *tera* (8:0), *tava* (0:6), *osa* (5:1), *kala* (5:0), *häda* (0:4), *vaba* (3:1), *lina* (3:0), *vara* (0:3), *püha* (2:1), *keha* (2:1), *muna* (2:0), *kava* (0:2), *küla* (0:2), *kena* (1:0), *kana* (1:0), *saba* (1:0), *võsa* (0:1), *tara* (0:1), *tala* (0:1), *reha* (0:1), *raha* (0:1), *pala* (0:1), *oja* (0:1), *nina* (0:1), *lava* (0:1), *kaja* (0:1).

See tähendab, et seda tüüpi sõnade puhul ei oska keelekasutaja mitmuse osastava vokaalide (*-i*, *-e*, *-u*) hulgast õiget valida, kui ta pole vastavat sõnavormi varem nii palju kohanud, et see meelde oleks jäänud. Sel juhul ei jää tal muud üle kui kasutada *sid*-vormi.

5.2. *-id*, *-sid*

Ühesilbiliste, pika täishäälikuga lõppevate sõnade (tüüpsõna *idee*) mitmuse osastavat saab normi järgi moodustada nii *id*-lõpu kui ka *sid*-lõpu abil.

Morfoloogiliselt ühestatud tekstikorpuses esines sellesse tüüpi kuuluvaid eri sõnu mitmuse osastavas käändes kokku 18, neist 12 ainult *id*-lõpuga, viis ainult *sid*-lõpuga ja üks mõlema lõpuga. Esitan kõik 18 sõna tekstisageduse kahanemise järjekorras. Iga sõna järel on sulgudes esimesel kohal tema *id*-lõpulisel ja teisel kohal *sid*-lõpulisel vormi tekstisagedus:

puu (28:0), *töö* (22:0), *hea* (20:0), *luu* (17:0), *tee* (16:0), *maa* (10:0), *kuu* (6:0), *idee* (5:1), *pea* (5:0), *intervjuu* (0:3), *suu* (2:0), *essee* (2:0), *varietee* (0:1), *truu* (1:0), *soo* (1:0), *süžee* (0:1), *portree* (0:1), *palee* (0:1).

Kui võrrelda seda tüüpi sõnu nende sõnadega, mille lõpuvariantideks olid vokaal ja *sid*-lõpp, siis märkame selgeid sarnasusi. Esiteks, mõlemat vormi kasutavaid sõnu on palju vähem kui ainult üht vormi kasutavaid, ja teiseks, vormi valik sõltub sõna tekstisagedusest: tekstisageduse vähenemine toob kaasa *sid*-lõpu sagenemise. Seda on märganud ka Jaak Peebo (1997: 33).

5.3. *-e*, *-id*, *-sid*

Muuseum-tüüpi sõnad võivad normi järgi olla ainsuse osastavas kas *i*- või *t*-lõpulisel ja mitmuse osastavas *e*-, *id*- või *sid*-lõpulisel. TÜ morfoloogiliselt ühestatud korpuses oli seda tüüpi sõnu mitmuse osastavas alla kümne, mis on liiga vähe, et järeldusi teha. Õnneks on meil kasutada J. Peebo *muuseum*-tüüpi sõnade käänamise uuring, mille tulemusena praegu kehtiv norm ongi kehtestatud (Peebo 1985). Uuringus paluti katsealustel, kelleks olid TRÜ eesti filoloogia osakonna üliõpilased, moodustada etteantud sõnadest ainsuse osastava ja mitmuse omastava, osastava, sees- ja alaleütleva vormid, nagu neid katsealuste arvates tegelikult kasutatakse. Sellest uuringust (KT 1985: 15–16) selgub väga ilmne tendents, et kui katsealuse meelest on ainsuse osastava lõpuks *-t*, siis on tema meelest mitmuse osastava lõpuks *-id*; kui ainsuse osastav lõpeb *i*-ga, siis mitmuse osastav *e*-ga. Mitte kunagi ei ole mitmuse osastava lõpus *-sid*. Hakkab ka silma, et mitmuse tunnuse *-de* või *-te* valik ei ole seotud osastava vormide valikuga. Näiteks sõna *impeerium*: 22% vastanutest arvas, et seda tuleks käänata nagu *seminari*; 25%, et nagu *albumit* ja

23%, et ainsuse ja mitmuse osastavas nagu *seminari*, mitmuse omastavas ja sellest tuletatud käänetes aga nagu *albumit*. Muid *seminari* ja *albumi* paradigmade segiläbi kasutamise variante oli väga palju vähem: 9% pidas võimalikuks, et ainsuse osatav on *impeeriumi*, aga mitmuse käänded kõik nagu *albumil*; 7%, et ainsuse osastav ja mitmuse käänded on nagu *albumil*, aga mitmuse osastav on *impeeriume*. Ülejäänud pakkusid muid harvaesinevaid käänamisvõimalusi (KT 1985: 16).

5.4. Vahekokkuvõte: kas paralleelvorme polegi?

Paralleelvormide võimalusega sõnade puhul hakkas silma, et kui alternatiivideks on kas ainult vokaal ja *-sid* või ainult *-id* ja *-sid*, siis esiteks on kasutajad üsna üksmeelsed selles osas, millisele sõnale milline lõpp valida, ja teiseks sõltub vormi valik sõna tekstisagedusest: *-sid* valitakse harva esinevate sõnade korral. See tähendab, et mitmuse osastava vormivalik ei kõigu ega sõltu stilistilistest eelistustest. Pigem on näha, et ühesuguse häälikulis-tuletusliku kujuga sõnu käänatakse erinevalt, kusjuures see on seotud nende kasutussagedusega. Tegemist on hästi teada oleva nähtusega, näiteks ka esmavälitelisi kahesilbilisi *e-lõpulisi* sõnu *ruse*, *kese* ja *kõne* käänatakse erinevalt, kusjuures käänamisviisi valik on seotud sõna sagedusega: harva esinevaid sõnu käänatakse *kõne* eeskujul. See viib mõttele, et erinevat mitmuse osastava vormi eelistavaid sõnu võiks liigitada isegi eri muuttüüpidesse.

Muuseum-tüüpi sõnade käänamisviisi analüüsist on oluline tähele panna, et kasutajad *sid*-vormi võimalikuks ei pidanud. Kas vokaalilõpp või *-id* sõltub sõna sagedusest, ei ole praeguste andmete põhjal võimalik öelda.

6. Mitmuse osastava moodustamine ainsuse osastava põhjal

Vastupidiselt üldlevinud seisukohale, et ainsuse osastav on kääneparadigma individuaalne vorm, mille alusel teisi vorme moodustada ei saa, tuleb välja, et tema alusel saab moodustada peale ainsuse lühikese sisseütleva (Kaalep 2009) ka mitmuse osastavat.

6.1. Lõpuformatiivi valik

Tabeli 2 (mitmuse osastava moodustusviisid) ja paralleelvormide analüüsi tulemusel võib väita, et mitmuse osastava lõpuformatiiv valitakse ainsuse osastava vormi põhjal alljärgneva eeskirja järgi:

1. Kui ainsuse osastava lõpus on *-t*, siis mitmuse osastava moodustamiseks tuleb see asendada lõpuga *-id*.

Selle reegli alla kuuluvad tüübid *aasta*, *õpik*, *vaher*, *ase*, *liige*, *mõte*, *hammas*, *tütar*.

2. Kui ainsuse osastava lõpus on vokaal, siis mitmuse osastava moodustamiseks tuleb see asendada mingi muu vokaaliga.

Selle reegli alla kuuluvad tüübid *-kond*, *siil*, *seminar* ja *õnnelik*. Siia kuuluvad ka sagedamad sõnad tüüpidest *saba*, *riibi* (nt *huvi*), *sõda*, *sepp*, *laik*, *hing*, *padi*.

3. Kui reegli 1 või 2 järgi mitmuse osastavat moodustada ei saa, siis tuleb ainsuse osastava tüvele liita lõpp *-sid*.

Lõpu *-sid* kasutamine võib olla tingitud erinevatest põhjustest. Harvemini tarvitataivate sõnade puhul tüüpidest *saba, ribi, sõda, sepp, laik, hing, padi*, millele on omane vokaalilõpuline osastav, ei teata, millist vokaali mitmuse osastavas valida: sõna mitmuse osastavat pole varem nähtud või on nähtu unustatud. Kõigil eesti keele oskajatel on sama probleem ka *u-* ja *o-*lõpuliste tüüpidega *kilo, rebu, tegu* ning tüüpidega *nimi* ja *jõgi*. Harva kasutataavad sõnad tüübist *idee*, mille ainsuse osastav on *d-*lõpuline, on problemaatilised, sest pika vokaali ja lõpu *-id* liitmisel toimuv teisendus annab tulemuseks sõnavormi (nt *kupleid* sõnast *kuplee*), mille seos esialgse tüvega ei ole piisavalt läbipaistev ja mis tekitab seega suhtlemis- või mõistmisraskusi. Samal põhjusel on *sid*-lõpp ainuvõimalik ka *koi*-tüüpi sõnadel.

Ka tüübi *kõne* puhul ei jää üle muud kui valida *sid*-lõpp: reegli 1 järgi peaks mitmuse osastav olema **kõneid*, aga see on võimatu, sest diftong saab teises silbis olla vaid siis, kui esisilp on kolmandas vältel (vt Hint 1998: 216).

Tüüpide *suur, uus* ja *käsi* alla on rühmitatud 66 erandlikult käänduvat, palju kasutatavat sõna. Suur kasutusagedus tähendab seda, et nende sõnade mitmuse osastava moodustamine võib järgida minevikust pärit malli ega pea käima samade reeglite järgi, millele allub harvemini kasutatav, suurem osa sõnavarast. Kui eesmärgiks on leida tänapäeva keeles toimivad üldised reeglid, siis nende sõnade erandliku käänamisviisi reeglistamise katse viiks meid eesmärgist kõrvale.

Eespool näitasin, et *muuseum*-tüübist moodustatakse mitmuse osastav kas reegli 1 või reegli 2 abil olenevalt sellest, kas ainsuse osastavas eelistatakse vormi *muuseumi* või *muuseumit*. Seega pole mingit põhjust oletada veel *sid*-lõpulist vormi ja postulaat, et *muuseumisid* on võimalik (KT 1985: 10; Peebo 1997: 45), pole eesti keele käändesüsteemiga kooskõlas. Lõppu *-sid* peab siin võimatuks ka ÕS 2006.

Siinkohal tuleb märkida, et mitmuse osastava moodustamise reeglid olid Anton Thor Helle väitel samasugused juba XVIII sajandil: „Pluurali akusatiiv, mis on oma derivatsiooni ja lõppude poolest mitmekesine, nagu paradigmad rikkalikult tõestavad, lõpeb tavaliselt vokaali või *d* või *t*-ga. Kes aga lõppu ei tea, saab rahumeeli lisada *sid* singulari akusatiivile, kui see lõpeb vokaaliga, näiteks *kodda*, ak. *kodda*, pl. ak. *koddasid*; ja singulari genitiivile, kui akusatiiv lõpeb konsonandiga, nt. *õige*, gen. *õige*, ak. *õiget*, pl. ak. mitte *õigetsid*, vaid *õigesid*” (Lühike sissejuhatus eesti keelde 1732: B10a–B11a). Sõna *õige* käänamine tüüpsõna *tubli* järgi on A. Thor Hellel ka tänapäeva süsteemi seisukohalt korrektne, sest tegu oli toleaegses pruugis teisevärtelise astmevahelduseta sõnaga, mille mitmuse omastav oli *õigede* (Lühike sissejuhatus eesti keelde 1732: B10a) ja mille teisevärteline vorm on tänaseni määrsõnana säilinud, näiteks väljendis *õige magus*.

6.2. Tüve valik

Lisaks õigele lõpuformatiivile tuleb valida ka sobiv tüvi, millele lõpp liitub. Mitmuse osastava tüvevariandi valik põhineb alati sama alusvormi tüvel: ainsuse osastaval. Et teatavates passiivsesse morfoloogiasse kuuluvates tüüpides (*ase, liige, mõte, hammas, tütar*) valitakse mitmuse osastava aluseks ainsuse omastava tüvi, on seletatav sellega, et konkreetse vormimoodustusreegli rakendamist takistab temast tähtsam reegel oma nõuetega.

Tüüpide *ase*, *liige* ja *mõte* puhul ei saa ainsuse osastava tüve koos *id*-lõpuga kasutada, sest **aseid*, **liigeid* ja **mõteid* oleksid võimatud samal põhjusel kui **kõneid* (vt Hint 1998: 216).

Kui sõna kuulub passiivsesse morfoloogiasse, siis see tähendab, et kasutajad teavad, et tegemist on erandlikult muutuva sõnaga ning ka seda, millised on võimalikud tüvevariandid või just selles erandite tüübis kehtivad tüve-teisendusreeglid. Seetõttu võivad nad tarvitada sama sõna mõnda teist tüve, s.t kolmandavärtelist (*liikme*, *mõtte*) või kolmesilbilist (*aseme*) tüve. Kui teatakse, et näiteks sõna *ruse* üks võimalikest tüvedest on *ruskme*, siis valitakse mitmuse osastavaks *ruskme+id*, kui aga seda ei teata, valitakse vormiks aktiivse morfoloogia kohaselt *ruse+sid*.

Paneme tähele, et käänamissüsteemiga on kooskõlas nii sõna *õige* teisevärtelise kuju käänamine XVIII sajandil (mitmuse osastavas *õigesid*), kui ka tänapäeva kolmandavärtelise vormi käänamine (mitmuse osastavas *õigeid*). Nagu *ruse/ruskme* puhul on lõpuformatiiv ja tüve välde ka siin omavahel seotud.

Lõpu *-id* puhul peab lõpule eelnev tüvi lõppema vokaaliga. Juhul kui *õpik*-tüüpi (ÕS-i tüübigrupi kohaselt *number*-tüüpi) kuuluva sõna ainsuse osastava lõpus on *i*, siis tehakse mitmuse osastava tüves regulaarne teisendus *i > e*, nt *paberi+t > pabere+id*.

Tüüpide *hammas* ja *tütar* ainsuse osastav aga ei lõpe vokaaliga, nii et ka nende puhul ei jää üle muud kui tarvitada sama sõna ainsuse osastava tüve kui ainsat vokaalilõpulist ja seega sobivat. Kasutajal on võimalik valida sõnade *pasmas* ja *kinner* puhul seejuures passiivse morfoloogia järgi tüved *pasma* ja *kindra* või aktiivse morfoloogia järgi *pasmase* ja *kinneri*, mitmuse osastava moodustamise mehhanismi seisukohalt ei ole see oluline.

7. (V)ne-, (V)s-sõnad

Seaduspärasus, et ainsuse osastava *t*-lõpp tingib sama sõna mitmuse osastavaks *id*-lõpu, võimaldab heita valgust ka ühele eesti keele kirjelduse vanale probleemile, (V)ne- ja (V)s-sõnade käänamisele. J. Peebo sõnul „ne-, s-sõnade käänamine on tegelikus keelepruugis väga ebaühtlane juba pikema aja jooksul. Kõikuvus puudutab peamiselt mitmuse osastavat käänat, kus piir lõputa vormi (*olulisi*) ja *d*-lõpulist vormi (*soolaseid*) kasutavate sõnarühmade vahel on muutunud ebakindlaks” (Peebo 1997: 64).

(V)ne-, (V)s-sõnad moodustavad eesti keele sõnavaras suure grupi, mille mitmuse osastava moodustamine ei järgi alati ülaltoodud reeglit, et *t*-lõpulise ainsuse osastava korral on mitmuse osastav *id*-lõpuline. Järgnevalt näitan, et kui võtta arvesse tuletusliiteid, mis tegelikult määravad nende sõnade käänamisviisi, siis on mitmuse osastava moodustamine erandlik väikese hulga liidete puhul ega määra seega eesti sõnade muutmissüsteemi, nii nagu erandlike sõnade käänamine ei määra muutmissüsteemi tervikuna.

7.1. Käänamisviisi muutus

Viimaste aastakümnete tendentsiks on olnud *id*-osastava [mida (V)ne-, (V)s-sõnade puhul nimetatakse ka *seid*-osastavaks] levimine varem ainult *i*-osastavaga [(V)ne-, (V)s-sõnade puhul *si*-osastavaga] sõnadele: „...mitmesse tüüpi

levib seniste normidega keelatud *seid*-osastav (*õhtuseid, rahvuseid*)” (Hint 1985: 25). Et viia kirjakeele norm keele arenguga vastavusse, otsustaski Vabariiklik Õigekeelsuskomisjon 1980. aastal, et kolmesilbiliste kolmandavärteliste *ne-* ja *s-*sõnade kõigis rühmades on lubatud nii *si-* kui ka *seid*-osastav. Neljasilbiliste ja pikemate sõnade puhul lähtus VÕK normingu kehtestamisel sõna kaasrõhust ja sealt loetavast silpide arvust ning vältest (KT 1985: 23–25). Hiljem on normingut veelgi lõdvendatud ja praegu kehtiv norming jätab kasutajale üsna vabad käed: „*soolane*-tüübis on võimalik ainult formaatiiv *id* (*soolase/id*), *oluline*-tüübis on võimalik ainult vormitüvi (*olulisi*), *jõuline*-tüübis on paralleelselt võimalikud nii vormitüvi kui *id* (*jõulisi ~ jõulise/id*). Lühemate sõnade korral on selline jaotus selgepiiriline. Keerulisema struktuuriga mitmeliiteliste sõnade korral on jaotus küsitavam ning sõnade liigitumist on korduvalt ümber normitud. [...] Seetõttu on siinses käsi-raamatus kõik keerulisema struktuuriga sõnad arvatud *jõuline*-tüübi alla, mis lubab mõlemat formaatiivi” (EKK: 320).

On märgatud, et *id*-lõpp ei levi *i*-lõpu kõrvale või asemele kõigis sõnatüüpides ühtlaselt, vaid erinevate tuletusliidetega sõnarühmade kaupa: kõige kiiremini *ne*-tuletistel (*katkine, õhtune*), seejärel rahvusvahelistel *s*-sõnadel (*aktus, eepos*), seejärel *us-* ja *is*-tuletistel (*raskus, määrus, väetis*) ning kõige aeglasemalt *lane-, line-, kene-, mine*-liitega sõnade puhul (Hint 1985: 27).

7.2. Käänamisviisi muutus ei tulene häälduse muutusest

Praegu võib öelda, et *id*-lõpu levik ei piirdu kolmesilbiliste kolmandavärteliste sõnadega, vaid puudutab ka pikemaid sõnu, nt *äädikaseid, nädalaseid, bakalaureuseid*. Väga selgelt on näha, et *id*-lõpp levib küll *ne*-tuletiste ja rahvusvaheliste *s*-sõnade puhul, kuid *us-*, *is-*, *lane-*, *line-*, *kene-*, *mine*-liitega sõnades peaaegu üldse mitte, ka kolmesilbilistes kolmandavärtelistes mitte, ehkki norm seda lubaks.

Tabel 4.

Nii *i*-lõpulise kui ka *id*-lõpulise mitmuse osastava võimalusega (V)*ne-*, (V)*s*-sõnade tegelik vormivalik tekstikorpuses

tüübid (Viks 1992)	tüüpsõna	kokku	<i>id</i>	<i>i</i>	<i>id, i</i>
9, 11 <i>us-</i> , <i>is</i> -liide	<i>ootus</i>	75	1	73	1
9, 11 (liiteta)	<i>moodus</i>	4	1	3	0
10, 12, <i>ne</i> -liide	<i>suhkrune</i>	9	4	4	1
10, 12 <i>line-</i> ; <i>lane-</i> ; <i>mine</i> -liide	<i>kreeklane</i>	39	0	39	0

Tabelis 4 on esitatud morfoloogiliselt ühestatud tekstikorpuses esinenud (V)*ne-*, (V)*s*-sõnade mitmuse osastava vormide statistika. Arvesse on võetud ainult sõnu, mis saavad normi kohaselt esineda nii *id*- kui ka *i*-lõpulisena.

Ülaltoodu viib mõttele, et *id*-lõpu levik on seotud eeskätt sõna tuletisliku struktuuriga, mitte niivõrd sõna hääldamisega. See on vastuolus *ne-*, *s*-sõnade käsitlemisega, kus sõna käänamist määravaks teguriks peetakse hääldust: pearõhulise silbi vältet ja kaasrõhu olemasolu ning asukohta (KT 1985), nii et reegliti „kolmesilbiliste *ne-* ja *s*-sõnade morfoloogia normistik kogu sõna-

rühma hõlmavalt, loobudes grammatika fragmenteerimisest etümoloogiliste ja derivatsioonikriteeriumide põhjal” (Hint 1985: 26).

Samas allikas esitatud reeglite juures hakkab silma, et kui mõni reegel seob *i-* või *id-lõpu* võimalikkuse kaasrõhuga, siis sama reegli näidetega oleks niisama hästi kooskõlas ka *i-* või *id-lõpu* võimalikkuse sidumine sõna tuletisliitega, s.t sõna lõpus oleva *ne-*, *lane-*, *line-*, *kene-*, *mine-*liite või mitme järjekordse liitega. Ehk teiste sõnadega, loeb ainult morfoloogiliselt tingitud kaasrõhk, mitte kõnetaktiga seotu. Kui normingus kasutatud sõna *lubatud* tähendab seda, et sõnavorm on eesti keeles kasutatav ja keelereeglitega kooskõlas, siis võib tegelikke keelenäiteid arvestades öelda, et mõni esitatud reeglitest tegelikkuses ei kehti. Näiteks reegel: „Kui kaasrõhuline sõnaosa on kolmesilbiline ning kolmandas vältes, siis on mitmuse osastavas *lubatud* nii *si-* kui *seid-*vorm” esitab näidetena 4-, 5- ja 6-silbilisi sõnu, millel kõigil on lõpus *-likkus*, nt *aulikkus*, *tõusiklikkus*, *painajalikkus* (KT 1985: 24). Keeleveebi tekstikorpustest selgub, et mitmuse osastava vormi *-likkuseid* tegelikult ei kasutata, mis tähendab seda, et ta ei ole eesti keele kõneleajate arvates lubatud. See tähendab, et kaasrõhule tuginevad reeglid, mis (näidete põhjal otsustades) ei esita muud kui sõna liitelisest struktuurist tulenevaid seaduspärasusi, ei ole alati tegeliku keelesüsteemiga kooskõlas.

Sõnamuutmist juhivad mitmesugused reeglid ja selle, milliseks kujuneb konkreetse sõna muutmismall, määrab reeglite omavaheline koosmõju. (V)*ne-*, (V)*s*-sõnad moodustavad suure rühma, mille päritolu, häälduslik-liiteline kuju ja kasutussagedus on küllaltki erinevad. Võib arvata, et nende käänamist ja selle muutumist ei määra mitte üks reegel, vaid mitu, mis võivad omavahel osaliselt ka vastuolus olla. Vastupidiselt KT 1985 seisukohale peaks (V)*ne-*, (V)*s*-sõnade käänamisviisi ja selle muutumist määrama just sõna liiteline kuju (ja seejuures see, kas keelekasutajad tajuvad sõna liitelisena või mitte) ning kasutussagedus, seega samad asjaolud, mis määravad kõigi eesti keele sõnade vormimoodustust.

7.3. Liited käänduvad erinevalt

Paneme tähele, et (V)*ne-*, (V)*s*-sõnad võivad olla moodustatud erinevate liidete abil. Tuletusliide sarnaneb sageli kasutatava lihtsõnaga: tal on oma käänamismall, mis võib erineda sarnase häälikulise kujuga lihtsõnast. Liitel võib olla ka oma rõhk, täpselt nagu lihtsõna igal komponendil. Liidete *-line*, *-lane* puhul täheldas omaette rõhu olemasolu juba E. Ahrens (Uue ajastu misjoni-lingvist 2003: 101), nimetades seda kaasrõhuks.

(V)*ne-*, (V)*s*-sõnade käänamisviiside variatiivsust võib selgitada keeleajalugu ja võrdlus lähima sugulaskeelega, mille vormid on eesti keele omadest arhailisemad. Soome ja eesti *ne(n)-* ja *us-*liidete käänamisviiside põhjaliku võrdluse on esitanud Hannu Remes (2009: 228–230, 234–236).

Tabel 5 näitab, kuidas käänduvad soome liited *-nen* (nt *ylei-nen*) ja *-us* (nt *kirjoit-us*) ning neile vastavad eesti liited: *-line* (sama moodi käänduvad ka *-lane*, *-mine*, *-kene*), täishäälikule järgnev *-ne* (nt *metsa-ne*, *hommiku-ne*), kaashäälikule järgnev *-ne* (nt *raud-ne*) ja *-us* ning *-is* (nt *valend-us*).

Tabelist näeme, et eesti liidete käänamine sarnaneb üldiselt soome liidete käänamisega, on toimunud ainult liidete lühenemine lõpuhäälikute kao näol, mis on eesti keele omasõnades hästi tuntud ja regulaarne muutus. Veel XIX sajandil ja XX sajandi algulgi kasutati eesti kirjakeeles vorme *soomuk-*

Tabel 5.

Soome ja eesti *ne(n)*- ja *us*-liidete käänamine

Kääne	soome	eesti	eesti -(V)	eesti -(K)	soome	eesti
	<i>-nen</i>	<i>-line</i>	<i>ne</i>	<i>ne</i>	<i>-us</i>	<i>-us</i>
ainsuse						
nimetav	<i>nen</i>	<i>(li)ne</i>	<i>ne</i>	<i>ne</i>	<i>us</i>	<i>us</i>
ainsuse						
omastav	<i>sen</i>	<i>(li)se</i>	<i>se</i>	<i>se</i>	<i>uksen</i>	<i>use</i>
ainsuse						
osastav	<i>sta</i>	<i>(li)st</i>	<i>st</i>	<i>set</i>	<i>usta</i>	<i>ust</i>
mitmuse						
nimetav	<i>set</i>	<i>(li)sed</i>	<i>sed</i>	<i>sed</i>	<i>ukset</i>	<i>used</i>
mitmuse						
omastav	<i>sten</i>	<i>(li)ste</i>	<i>ste</i>	<i>sete</i>	<i>usten</i>	<i>uste</i>
mitmuse						
osastav	<i>sia</i>	<i>(li)si</i>	<i>si, seid</i>	<i>seid</i>	<i>uksia</i>	<i>usi</i>

sed, katuksel, sõrmukse, teksed, lihaksed (Remes 2009: 210). Soome keeles käänduvad nii *llinen-*, *lainen-* kui ka *nen*-lõpulised kõik ühte moodi, kusjuures *-nen* ees on alati täishäälik. Eesti keeles on aga *ne*-liite ees toimunud ka sisekadu, mille tulemusena *ne*-liide on hakanud käanduma teisiti kui *line*-liide. Et kaashääliku järel olev *-ne* on ainsuse osastavas *-set* ja mitmuse omastavas *-sete*, on seletatav hääldusmugavusega, kuid mitmuse osastava vorm *-seid* ei ole tingitud hääldusmugavusest. See on hoopis kooskõlas paljude erineva häälikulise kujuga sõnade jaoks kehtiva reegluga, et kui ainsuse osastavas on lõpus *-t*, siis mitmuse osastavas on *-id* ja seega näeme siin käänamisviisi arengut eesti keele jaoks üldisema, loomulikuma, läbipaistvama reegli suunas. Ootuspäraselt on kaashääliku järgse *-ne* mitmuse osastav alati *-seid*, sest see on ainsuse osastavast täiesti regulaarselt tuletatav.

Kahesilbilised esimeses vältes liited, liitsõna komponendi sarnased *-line*, *-lane*, *-mine*, *-kene*, *-us*, *-is* aga ei saa kuidagi olla mitmuse osastavas **-liseid*, **-laseid*, **-miseid*, **-keseid*, **-useid*, **-iseid* ja seda samal põhjusel, miks ei ole võimalik vorm **kõneid* (vt Hint 1998: 216), käitub ju liide käänamise mõttes nagu liitsõna. Seega seni (või juhul), kui keele kasutaja peab sõna *-line*, *-lane*, *-mine*, *-kene* või *-us*, *-is* abil tuletatuks, ei saa ta kasutada *id*-lõpulist mitmuse osastavat.

Liitsufiksrite puhul on tegelikest keelenäidetest selgelt näha, et mitmuse osastava vormi valik sõltub viimasest komponendist. Nt *-stikune* (viimane komponent *-ne*) puhul on *-stikuseid* sagedasem kui *-stikusi*; *-matus* (viimane komponent *-us*) puhul on *-matusi* peaaegu ainuvõimalik.

Kuigi ülaltoodud käsitlus võimaldabki seletada, miks ühesuguse silpide koguarvuga *ne*- ja *line*-liitelised sõnad lähevad praegu *seid*-lõpule üle erineva kiirusega, ei võimalda see siiski seletada, miks on eesti keele varasemal etapil üleminek *seid*-lõpule hõlmanud lühemaid sõnu (nt *koduseid*), aga mitte pikemaid (nt *kadakasi*) – sõnade liiteline kuju on ju sama. Võimalik, et algtõukeks oli kahesilbiliste sõnade mitmuse osastava *sid*-vormi levik, mis tingis vajaduse kiiresti üle minna *id*-osastavale: kui algse sõna (nt *kodu*)

mitmuse osastav on *sid*-vorm (*kodusid*) ja *ne*-tuletise (*kodune*) mitmuse osastav on *i*-osastav (*kodusi*), siis lähevad need vormid kergesti segamini (*sid*- ja *si*-vormi eristamine pole ka ajalooliselt ega murdeti väga järjekindel). Seevastu pikemate sõnade puhul on sellist segiminekut vähem, nt *kadakaid* – *kadakasi*.

7.4. Kasutussageduse mõju tuletusliitega sõna käänamisele

Peale liite olemasolu määrab sõna käänamisviisi ka see, kas sõna tuletatud sõnana tajutakse. Kui tuletis leksikaliseerub, siis võib teda hakata käänama teisiti, s.t tuletusliitest erinevalt, nagu juhtus juba ammu *katuse* ja *sõrmusega*. Sama näeme paljude uuemate *us*- ja *is*-tuletiste puhul, nt *looduseid* ja *väetiseid*. Kuid kui sõna on tuntavalt liiteline, nagu *moondus* või *kemplus*, rääkimata pikematest sõnadest, siis käänatakse teda ikkagi liitele kohaselt.

Kui tuletusliite enda käänamisviis muutub, nagu on juhtunud *ne*-liitega, siis peaksid suurema kasutussagedusega sõnad säilitama vana käänamisviisi, s.t *i*-osastava, harvemini kasutatavad sõnad aga omandama *id*-osastava. Ja tõepoolest, haruldaste sõnade *sametine*, *siirupine* ja *kanepine* mitmuse osastava vormide valik on Google'i andmetel: *sametisi/sametiseid*: 80/2; *siirupisi/siirupiseid*: 13/10; *kanepisi/kanepiseid*: 0/1.

Mida suurem on tuletatud sõna kasutussagedus võrreldes tuletisalusega, seda tõenäolisem on, et teda tajutakse ühe tervikuna, mitte tuletisena (Hay 2003: 117). Näiteks sõna *väetis* kasutussagedus (305) on Keeleveebi tasakaalus korpuse andmetel suurem kui sõnal *väetama* (135) ja *väetist* tajutakse tuletamata sõnana, ehkki ta tuletamisviis on selgelt läbinähtav. Ka sõna *klassikaline* (1027) kasutussagedus on suurem kui sõnal *klassika* (171), mistõttu ei pane imestama, et võib kohata mitmuse osastavas vormi *klassikaliseid*: kasutajad ei taju *line*-liite olemasolu ja käänavad sõna *klassikaline* vastavalt *ne*-sõnade mitmuse osastava regulaarsele, *id*-lõpulisele mallile. Käänamisviis, mis liidet arvestades ja kasutussagedust ignoreerides näib olevat välis- tatud, osutub seega ikkagi võimalikuks.

7.5. Tegurite vastastikune mõju

Eespool olen näidanud, kuidas erinevalt käänduvate liidete olemasolu koos kasutussageduse survega säilitada traditsiooni kujundab (V)*ne*-, (V)*s*-sõnade käänamisviisi. Kogu protsessi liikumapanevaks jõuks võib pidada eesti keele suunda mitmuse osastava regulaarsemaks muutmise poole. (V)*ne*-, (V)*s*-sõnade puhul avaldub ühtlustumine selles, et levib ainsuse *t*-lõpulise osastavaga kooskõlas olev mitmuse osastava *id*-lõpp. See on samasugune ühtlustav tendents, mida näeme ka ainsuse osastavas *i*-lõpulise *siil*-tüübi nihkumisel mitmuse osastavas *e*-lõpuliseks, millega on kaasnenu selles tüübis *sid*-lõpulise vormi kadumine (vt tabelit 3).

Kuid (V)*ne*-, (V)*s*-sõnade puhul on üldine arenemissuund teatavate liidete häälikulise kuju tõttu takistatud ja tulemuseks on olukord, kus esmapilgul sarnased sõnad käänduvad erinevalt.

Lõpetuseks

Kasutusandmetele tuginedes võib väita, et eesti keele käänamissüsteem on mitmuse osastava osas lihtsam, kui kehtiv kirjakeele norm seda paista laseb. Mitmuse osastava moodustamise aluseks on ainsuse osastav. Selgub, et mitmuse osastava moodustamise eeskiri on tänapäeva eesti keeles põhimõtteliselt sama, mille sõnastas A. Thor Helle 1732. aastal: kui ainsuse osastava lõpus on *-t*, siis mitmuse osastava lõpus on *-id*; kui ainsuse osastava lõpus on vokaal, siis mitmuse osastava lõpus on mingi muu vokaal; kui mingil põhjusel ei saa lõpus olla *-id* ega vokaal, siis on lõpuks *-sid*. Mitmuse osastav sarnaneb seega muude käänetega (nt mitmuse nimetavaga, semantiliste käänetega) selle poolest, et tema moodustamise aluseks on sama muuteparadigma vorm, kusjuures alusvormi kasutussagedus on suurem kui tuletataval vormil. Alusvormi enda moodustamise eeskiri pole seejuures oluline. Seega langeb ära vajadus seostada mitmuse osastava moodustamist otseselt sõna muuttüübiga, nagu pole vajadust seostada sõna muuttüübiga ka mitmuse nimetava moodustamist (mis moodustatakse regulaarselt ainsuse omastava järgi).

Et tegelik keel erineb kehtivast normingust, ei ole midagi uut ega üllatavat. Tähelepanuväärne on aga see, et erinevused on süstemaatilised, mitte juhuslikud kõikumised, mida võiks seletada individuaalse keeletaju või stiilitaotlustega. Kirjakeele normeerijad on püüdnud normi hoida tegelikule keeletarvitusele vastavana, vajaduse korral normi ka muutes. Mitmuse osastava normi ja tegeliku keelepruugi praegune ebakõla viitab omakorda sellele, et normeerimise aluseks olevad andmed ja/või teoreetilised seisukohad ei ole täies ulatuses tegelikkusega kooskõlas.

On võimalik, et sõnade normikohane muuttüüpidesse jagunemine tuleks üle vaadata, sest praegu on nad liigitatud nii, et samasse muuttüüpi on sattunud mitmuse osastavas erinevalt käänduvad sõnad. Sellega seoses saaks ka muuttüübid kui võimalike vormide mallid uuesti määratleda: mõnel juhul paralleelvormide hulka vähendada, mõnel juhul muuttüüpi kuuluvate sõnade vorminõudeid muuta. Et sõnade erinev kasutussagedus mõjutab nende käänamisviisi, ei saa sõnu muuttüüpidesse jaotada ainult nende häälikulis-tuletusliku kuju alusel. Tänapäeval on muuttüüpidesse liigitamisel võimalik sõnade kasutussagedust vajaduse korral automaatselt arvesse võtta, kasutades tekstikorpusi ja arvutilingvistilisi vahendeid.

Eesti keele käändsõnavormide mitmekesisus ning erinevus sõnuti on tingitud sellest, et süsteemi aluseks olevad seadused peavad rakenduma erinevate häälikulis-tuletisliku kujuga sõnade peal. Seejuures võib juhtuda, et sõna kuju võimaldab rakendada mitut alternatiivset seadust või hoopis blokeerib mõne võimaluse. Ilmekalt tulevad seaduste konfliktid ning seeläbi tekitatud vormivaliku probleemid esile (V)*ne-*, (V)*s-*sõnade (nt *tööline*, *kadakane*, *klassiline*, *tundmus*, *gloobus*) puhul. Need sõnad on ainsuse osastavas *t-lõpulised* ning on omandamas *id-lõpulist* mitmuse osastavat *i-lõpulise* asemele. Kuid *id-lõpu* kasutamist *lane-*, *line-*, *kene-*, *mine-* ja *is-*, *us-*liitelisena tajutatavatel sõnadel takistab sama tegur, mis takistab *id-lõpu* kasutamist kahesilbilistel esma- või teisevärtelistel sõnadel, nagu *kõne*: vormid **kõneid*, **liseid*, **laseid* jne on võimatud.

Mitmuse osastav on keeleuurija jaoks hea kääne, sest tema avaldumisvormide ja nende muutumise kaudu on võimalik heita pilku käändesüsteemi pealispinna all toimivatele hoovustele.

Kirjandus

- Bybee, Joan L. 1995. Diachronic and Typological Properties of Morphology and Their Implications for Representation. – L. Feldman (ed.), *Morphological aspects of language processing*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, lk 225–246.
- Bybee, Joan L. 2007. *Frequency of Use and the Organization of Language*. Oxford: Oxford University Press.
- EKG = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, *Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1995.
- EKK = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross. *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007.
- Ehala, Martin 1997. *Eesti keele struktuur. Õpik gümnaasiumile*. [Tallinn:] Künimees.
- Haspelmath, Martin 2006. Against Markedness (and what to replace it with). – *Journal of Linguistics*, kd 42, nr 1, lk 25–70.
- Hay, Jennifer 2003. *Causes and Consequences of Word Structure*. New York: Routledge.
- Hint, Mati 1985. *Ne- ja s-sõnade morfoloogia*. – *Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused*. Koost T. Erelt, H. Saari. Tallinn: Valgus, lk 21–29.
- Hint, Mati 1998. Häälikutest sõnadeni. Eesti keele häälikusüsteem üldkeeleteaduslikul taustal. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kaalep, Heiki-Jaan 2009. Kuidas kirjeldada lühikest sisseütlevat kasutusandmetega kooskõlas? – *Keel ja kirjandus*, nr 6, lk 411–425.
- KT 1985 = *Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused*. Koost T. Erelt, H. Saari. Tallinn: Valgus.
- Kross, Kristiina 1984. *Eesti noomeni muutmistüüpide produktiivsus*. Tallinn: ENSV TA.
- Lühike sissejuhatus eesti keelde 1732. Saksa keelest tõlkinud ja järelsõna kirjutanud Annika Kilgi, Kristiina Ross. Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus, 2006.
- Peebo, Jaak 1985. *Muuseum-tüüpi sõnade käänamine*. – *Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused*. Koost T. Erelt, H. Saari. Tallinn: Valgus, lk 10–20.
- Peebo, Jaak 1997. *Eesti keele muutkonnad*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Remes, Hannu 2009. *Muodot kontrastissa. Suomen ja viron vertailevaa taivutusmorfoloogiaa*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Uue ajastu misjonilingvist: Eduard Ahrens 200. Koost ja toim K. Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2003.
- Viks, Ülle 1992. *Väike vormisõnastik I. Sissejuhatus & grammatika; II. Sõnastik & lisad*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Viks, Ülle 2000. *Eesti keele avatud morfoloogiamudel*. – T. Hennoste (toim). *Arvutuslingvistikalt inimesele*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 9–36.
- ÕS 1976 = *Õigekeelsussõnaraamat*. Tallinn: Valgus.
- ÕS 2006 = *Eesti õigekeelsussõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

The Partitive Plural in the Estonian Case System

Keywords: plural partitive case, Estonian case system, corpus linguistics, frequency of use, word inflection

The article investigates the choice of the Estonian plural partitive case forms in text corpora, concentrating on words that have potentially alternative forms for plural partitive. Based on the data, it is shown how the plural partitive case form is regularly formed from the singular partitive, similarly to what was claimed by A. Thor Helle in 1732. This view contradicts the currently predominant treatment of Estonian case system which does not link the plural partitive to any other slot of the word paradigm. The article also shows the interaction of sometimes conflicting rules in deciding the plural partitive case form for words ending with (V)*ne* or (V)*s*, a notoriously confusing subclass of Estonian words. The article concludes that it may be necessary to re-evaluate the current treatment of the Estonian case system.

Heiki-Jaan Kaalep (b. 1962), PhD, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, senior researcher, heiki-jaan.kaalep@ut.ee

